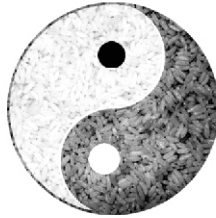

KS. ANDRZEJ ZWOLIŃSKI

CHINY
HISTORIA
TERAŻNIEJSZOŚĆ

W Y D A W N I C T W O W A M

© Wydawnictwo WAM, 2007

Redakcja
Barbara Cabała

Projekt okładki
Jadwiga Mączka

ISBN 978-83-7318-887-7

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 KRAKÓW
tel. 012 62 93 200 • fax 012 429 50 03
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 012 62 93 254-256 • fax 012 430 32 10
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Zapraszamy do naszej KSIĘGARNI INTERNETOWEJ
<http://WydawnictwoWAM.pl>
tel. 012 62 93 260 • fax 012 62 93 261

Drukarnia Wydawnictwa WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

SPIS TREŚCI

1. HISTORIA 5000 LAT	5
A. Prehistoria	7
B. Dynastie królewskie	10
C. Dynastie cesarskie	13
D. Republika	24
2. CHINY KOMUNISTYCZNE	27
A. Historia	28
B. Terror państwowy	32
C. Skok gospodarczy	34
D. Rewolucja Kulturalna	37
E. Wobec religii	42
F. Maoizm bez Mao	45
3. CHINY WSPÓŁCZESNE	49
A. Ustrój polityczny	50
B. Uaktywnienie społeczeństwa	53
C. Przemiany gospodarcze	58
D. Prawa człowieka	65
4. TYBET	74
A. Z historii Tybetu	75
B. Buddyzm tybetański – lamaizm	86
C. Tybet pod rządami komunistów chińskich	96
5. TAOIZM	103
A. Prareligia Chin	104
B. Taoizm w historycznym rozwoju	109
C. Praktyczny taoizm	117
D. Taoistyczna wizja życia społecznego	121
6. KONFUCJANIZM	127
A. Konfucjusz	128
B. Struktura świata	133
C. Etyka	138
D. Religia	142

7. CHIŃSKI BUDDYZM	148
A. Historia buddyzmu w Chinach	149
B. Specyfika buddyzmu chińskiego	155
C. Komuniści chińscy wobec buddyzmu	164
8. CHIŃSKI KOŚCIÓŁ KATOLICKI	168
A. Początki chrześcijaństwa w Chinach	169
B. Rozwój Kościoła katolickiego w Chinach	171
C. Kościół katolicki w komunistycznych Chinach	179
9. CZŁOWIEK	194
A. Chińska antropologia	195
B. Jednostka w społeczeństwie	203
C. Śmierć i pamięć	206
10. RODZINA CHIŃSKA	217
A. Chiński model życia seksualnego	218
B. Rodzina	226
C. Dziecko	231
11. PAŃSTWO	239
A. Różne oblicza Państwa Środka	240
B. Chiński ideał władzy	246
C. Myśl państwowa legistów	251
D. Szanse demokracji	256
12. GOSPODARKA	263
A. Gospodarowanie	264
B. Etyka dobrobytu	266
C. Nowe centrum świata	271
D. Poszukiwanie sojusznika	276
13. CHINY NA ZACHODZIE	281
A. Z dziejów kontaktów	283
B. Chiński odrębny świat	291
C. Zachód pacjentem chińskiej medycyny	294
D. Taoistyczny New Age	303
INDEKS OSÓB I DYNASTII	308

1. HISTORIA 5000 LAT

Pragnąć żyć wiecznie i nigdy nie dojść do kresu to naprawdę ludzić się co do swego losu.

(Licy)

Państwo chińskie, które powstało w II tysiącleciu przed Chr., było wówczas w dorzeczu Żółtej Rzeki, pokrytej dziewiczą puszcza, państwem jedynym. I już sama nazwa „Chiny” – „Czunn Kuo” – Państwo Środka – niosło z sobą wynikające z tej wspomnianej wyjątkowości – ważne treści.

Chronologia wiąże się – tradycyjnie – w Chinach z dynastiami królewskimi i cesarskimi, sięgając u swego początku czasów mitycznych. Daty trwania dynastii i panowania władców są jednak w różnych źródłach rozbieżne, tj. zależne od przyjętej tradycji (konfucjańska, taoistyczna czy historyczna – reprezentowana przez historyka Sima Qian, żyjącego w latach 145-85 przed Chr., autora *Zapisków historycznych – Shiji*). Wiele z tych chronologicznych ujęć uwzględnia też daty z *Ksiąg Bambusowych*, odnalezionych w grobowcu księcia Wei w latach 279-281 po Chr.¹. A większość źródeł chińskich dziejów to przeważnie mity (*szen-hua* – duch, istota nadprzyrodzona oraz opowiadanie, przypowieść) i podania (*cz'uan-szuo* – przekazywane od wielu pokoleń opowieści lub objaśnianie tego, co zostało przekazane przez

---

¹ Por. W. Rodziński, *Historia Chin*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992, s. 69.

przodków), w których trudno o historyczną pewność. Stąd więc niezwykle ważnym śladem historii są wykopaliska archeologiczne, prowadzone w wielu rejonach Chin, nieprzerwanie odkrywające bogate dzieje tego regionu świata². Bo to dalekowschodnie imperium nad Żółtą Rzeką jest z pewnością radykalnie inne niż wszystkie znane z historii Zachodu. Do istotnie odmiennych elementów tej najstarszej, jedynej trwającej nieprzerwanie od 5 tysięcy lat kultury, należą następujące fakty:

- wszystkie ludy antyczne modliły się do swoich bogów – a w Chinach nie ma jednego wyobrażenia bóstwa;
- władcy Chin mają anonimowe oblicza – i dopiero 600 lat po Chr. weszła praktyka portretów dworskich;
- imperium chińskie wytrzymało próbę czasu – prawie czwarta część ludzkości została trwale zjednoczona w jednym państwie;
- Chiny mogą się szczycić niezliczoną liczbą wynalazków, jak: jedwab (najstarsze fragmenty z 2700 r. przed Chr.), medyczna diagnoza przez pomiar pulsu, osłuchiwanie płuc, wysłuchanie historii choroby i sprawdzanie odcienia skóry twarzy (501 r. przed Chr.), kusza, bomba dymna i gaz łzawiący (ok. 300 r. przed Chr.), papier (ok. 50 r. przed Chr.), słownik (100 r. po Chr.), sejsmograf (132 r.), taczki (232 r.), najwyższej jakości porcelana (ok. 700 r.), szkoła operowa (ok. 700 r.), zastosowanie w matematyce liczby zero (729 r.), statki rzeczne i parowce kołowe (783 r.), pieniądze z papieru (820 r.), użycie prochu (919 r.), katapulta ogniowa i strzelanie granatami wypełnionymi prochem i żelaznymi hakami (1000 r.), głębokie wiercenia przy wydobyciu solanki (1012 r.), kompas okrętowy (1090 r.), armata (ok. 1300 r.), wystrzeliwanie bambusowej rakiety o dł. 1,27 m (1412 r.), manekin dla studentów akupunktury (1413 r.) i wiele innych³.

Cywilizacja chińska jest zatem jednocześnie najdłuższą i jedyną cywilizacją, która od czasów najdawniejszych przetrwała do współczesności.

---

² T. Żbikowski, *Legendy i pradzieje Kraju Środka*, Iskry, Warszawa 1978, s. 30-85.

³ M. Schultz, *Bestia na tronie smoka*, „Der Spiegel” 2004, cyt. za: „Forum” 2004, nr 6, s. 54.

A. Prehistoria

W historii Chin wszelkie wydarzenia wcześniejsze od 1000 r. przed Chr. przyjmuje się za granicę czasu, poza którą wszystko należy traktować z dużym prawdopodobieństwem, lecz nie znajdują one pełnego historycznego potwierdzenia. Wiadomo jednak, że od najwcześniejszych czasów basen Żółtej Rzeki (Huanghe) był kolebką cywilizacji. A świadczą o tym choćby wykopaliska z 1927 r. związane z tzw. człowiekiem pekińskim (*Sinanthropus pekinensis* lub *Homo erectus pekinensis*), który żył ok. 500-400 tys. lat przed Chr. I już 5 tysięcy lat przed Chr. rolnicy z basenu drugiej rzeki Chin – Jangcy (Changijang) – sadzili ryż, a 3 tysiące lat przed Chr. wytwarzano tam jedwab i obrabiano jaspis, zwany inaczej nefrytem.

Legenda o narodzinach świata mówi o początkowym stanie próżni, w której zalegała martwa cisza i w której zaczęły z czasem wirować w chaotycznej gonitwie cząsteczki materii. Potem wyodrębniły się drobiny jasne – lekkie i niezwykle ruchliwe (z nich powstał później pierwiastek męski – *yang*) oraz ciemne – ciężkie i nieforemne (stworzyły podstawę pierwiastka żeńskiego – *yin*). Z połączenia tych cząsteczek zrodził się P'an-ku (mity mówią też o jego narodzinach z wnętrza kamiennego jaja, w którym panował kosmiczny chaos cząsteczek jasnych i ciemnych). I on to urządził niebo i ziemię, czyniąc za ich podstawę rozbitą skorupę jaja. P'an-ku przed przybraniem kształtów ludzkich podobny był do Chaosu (Hun-tun), stanowiąc jego nierozłączną część. Chaos, uważany za władcę Oceanu Środkowego, nie był jednak sam na świecie, gdyż sąsiedował z nim Szu – władca Oceanu Południowego (utożsamiany z czynnym pierwiastkiem *yang*) oraz Hu – władający Oceanem Północnym (reprezentował pierwiastek bierny *yin*). Ci, spotykając się na wodach Chaosu, postanowili wynagrodzić mu gościnność: „Zgodnie z naszymi projektami wszyscy ludzie będą mieli po siedem otworów, żeby widzieć, słyszeć, jeść i odychać. Dlaczego Chaos miałby nie mieć żadnego otworu? Próbujmy mu je wywiercić”. Dotąd Chaos był bowiem jak bezkształtny worek wypchany materią. Wiercenie każdego otworu trwało jeden dzień, i tak np. ponieważ usta wiercił zarówno władca zimnego Oceanu Północnego, jak i król gorącego Oceanu Południowego, wdychane przez Chaos

powietrze było zimne (dla upamiętnienia pracy Hu), a wydychane – gorące (dla podkreślenia zasług Szu). Siódmego dnia, po wywierceniu ostatniego otworu, Chaos wydał przeraźliwy ryk i skonał, pozostając czymś uporządkowanym i podobnym do ludzi – tj. stał się legendarnym tytanem P’an-ku. Gdy P’an-ku umarł, jego kończyny stały się czterema krańcami świata, wyznaczając cztery główne kierunki; pięć organów jego ciała – serce, płuca, wątroba, nerki i żołądek – przekształciło się w pięć świętych gór; krew jego dała początek rzekom, żyły przemieniły się w drogi na ziemi, a ciało stało się urodzajną glebą pól. Resztki zarostu olbrzyma pokryły ziemię zielenią drzew i traw; z jego kości i zębów powstało złoto i nefryt, a z nasienia i mózgu zrodziły się perły i diamenty. Pot z jego ciała pokrywa ziemię porannymi kropelkami rosy. P’an-ku jest bohaterem, który umarł, ale stworzył świat, wydzierając siebie z Chaosu i oddzielając niebo od ziemi. Skonał, ale nadal żyje, bo cząsteczki jego ciała istnieją w otaczającej ludzi przyrodzie. Nie zmieniło się jedynie *tao* – powszechne prawo przyrody, zapewniające odwieczne działanie sił *yang* i *yin*. A jest to prawo historii, które mówi, że wszystko, co żyje, musi kiedyś umrzeć, by się ponownie narodzić w innej postaci⁴.

Epokę, kiedy nie istniało jeszcze Państwo, chińskie kroniki opisują jako Wiek Złoty. W *Księdze Ceremonii (Liji)* przytoczone są charakteryzujące ten okres słowa Konfucjusza:

Wszystko na świecie było wspólne. Do rządzenia wybierano mądrych i zdolnych, wśród ludzi panowało zaufanie i przyjaźń. Dlatego każdy uznawał za rodziców nie tylko swoich rodziców, a za synów – nie tylko swoich synów. Starzy mogli spokojnie dożywać swoich dni, dorośli – mogli spożytkować swe siły, nieletni mogli spokojnie rosnąć, wdowcy i wdowy, sieroty i bezdzietni, kalecy i chorzy byli zabezpieczeni (...). Złe zamiary skrywane były wewnątrz i nie stawały się realnością. Nie było złodziejstwa ani grabieży, zamieszek i buntów, ludzie wychodząc z domu nie zamykali drzwi.

Przeciwstawiał on ten czas epokom późniejszym, gdy pojawiła się władza państwowa:

---

⁴ T. Żbikowski, *Legendy i pradzieje...*, s. 86-107.

Obecnie gdy wielkie Tao [moralna zasada świata] zanikło, na świecie wszystko stało się osobiste, prywatne, każdy zaczął uznawać za rodziców tylko swoich rodziców, drogocенności i siłę zaczęto wykorzystywać tylko dla siebie. (...) Dzięki mądrości i dzielności ludzie stawali się znani i zdobywali dla siebie przywileje. Dlatego złe zamiany były realizowane i zaczęły się zamieszki⁵.

I dlatego epoka Ta-thunn – Wielkiej Jedności – była w ciągu tysiącleci przedmiotem tęsknoty wielu myślicieli chińskich, aż po rewolucyjne teorie wieku XX.

Stare chińskie kroniki mówią, że początkowo ludzie żyli jak zwierzęta, mieszkali w gniazdach budowanych na drzewach, jak ptaki, odziewali się w skóry, nie znali ognia, a więc wszystko musieli jeść surowe. Nie znali narzędzi i nie potrafili niczego zdobyć. Dopiero pierwszy mędrzec i władca Fu Si (2852-2737) nauczył ich robić sieci i łowić ryby, a jego pomocnik Mann – naśladowując jego wynalazki – związał pierwsze sidła na ptaki i oswoił zwierzęta. Fu Si nauczył też ludzi posługiwać się ogniem i gotować na nim potrawy (dobywać ogień metodą tarcia nauczył ich znacznie później Suej Żen). Fu Si zbudował też pierwsze gęśle i stworzył pierwsze melodie oraz nauczył ośmiu trigramm – znaków używanych później jako magiczne, będących początkiem pisma. Otworzył on też czas historyczno-mitycznych władców, zwany panowaniem Trzech Dostojnych (2852-2697). Wielki Szen Nunn nauczył ludzi uprawy zbóż i posługiwania się ziołami leczniczymi. Ustanowił też zasady handlu wymiennego i wyznaczył południe jako porę targu. Następny wielki władca i mędrzec, Huang-ti – Żółty Cesarz (2697-2592) – czczony jako legendarny założyciel taoizmu, zbudował wóz i czółno, rozkazał wydobywać miedź, odlał pierwszy metalowy trójnóg i nauczył ludzi budować domy, lepić garnki do gotowania, wymyślił zwierciadło, opracował pierwszy system odliczania czasu (system sześćdziesiątą używany w Chinach starożytnych), zapoczątkował pismo, udoskonalił sztukę medycyną. Jego żona nauczyła ludzi hodowli jedwabnika i tkactwa. Ostatni legendarny władca, Wielki Jao (2356-2255), przeprowadził regulację rzek, wyznacza-

---

⁵ Za: K. Gawlikowski, *W Państwie Środka*, [w:] *Obrazy świata białych*, red. A. Zajączkowski, PIW, Warszawa 1973, s. 59-60.

jąc im nowe koryta, usypał też wiele gór. I to on miał wyznaczyć granice administracyjne dziewięciu okręgów Chin, opracować system zależności wasalnych ludów czterech stron świata, podporządkowanych Chinom jeszcze przez Żółtego Cesarza w czasie wielkich wojen⁶. Po śmierci Jao legendarnym cesarzem został Shun (2255-2205), wybrany przez poprzednika w dowód uznania za zasługi dla państwa. Z kolei Shun w 2224 r. przed Chr. wyznaczył na regenta swego ministra, Yu, w podziękowaniu za zasługi przy poskromieniu uciążliwych wylewów Żółtej Rzeki. Yu natomiast stał się założycielem pierwszej dynastii Xia (2205-1766). Te mityczne dzieje pierwszych władców Chin przynoszą ogólny schemat procesu rozwoju i upadku wszystkich następnych dynastii: założyciel i pierwsi władcy dynastii to ludzie cnotliwi i mądrzy, godni zaufania i „mandatu niebios” (*t'ien-ming*). Stopniowo jednak następuje degeneracja dynastii, a władcy stają się coraz bardziej nieudolni i niemoralni, a nawet okrutni. Wiele wydarzeń i klęsk żywiołowych wskazuje na to, że utracili oni mandat Nieba. A wówczas zbrojny zamach dopełnia detronizacji tyrana i powstaje nowa dynastia⁷.

B. Dynastie królewskie

Zanim pojawił się Pierwszy Cesarz, Chiny były rodzajem królestwa, rządzonego kolejno przez trzy dynastie: Xia (2205-1766), Shang (1766-1121) oraz Zhou (1027-256 lub 222).

Sami Chińczycy długo mówili o sobie „wszyscy Xia”, przypominając pierwszą dynastię, za której czasów nastąpiło przejście od systemu plemiennego do feudalnego (z pominięciem niewolnictwa jako systemu gospodarczego, chociaż znane ono było jako zjawisko socjologiczne). Dynastia Xia dotąd pozostaje jeszcze jakby legendarna, gdyż nie odkryto dotychczas świadectw pisanych o jej istnieniu. Panowała w rejonie środkowego biegu Żółtej Rzeki. Pierwszym jej władcą i zało-

---

⁶ T. Czarnik, *Starożytna filozofia chińska*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001, s. 9-10.

⁷ J. Chmielewski, *Chiny przedwczorajsze i wczorajsze*, seria: Wielkie Ośrodki Najstarszej Kultury, z. 12, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1947, s. 1-3.

życielem oraz założycielem pierwszego historycznie potwierdzonego państwa (Shang lub In) był wspomniany Yu, zwany też Wielki Yu (Dayu) (2205-2197), który pokonał wylewy Żółtej Rzeki przez zastosowanie systemu coraz bardziej zmniejszających się kanałów, różnych od zastosowanego wcześniej systemu zapór i tam. Tzw. Tunel Yu przetrwał do dzisiaj w prowincji Sichuan i przechodzi przez pasmo Wushan na długości ok. 300 km. Państwo Szang było państwem plemiennym o ustroju niewolniczym i stworzyło cywilizację podobną do egipskiej lub bliskowschodniej. Chiny pozostawały jednak, aż do II wieku przed Chr., rozbite na małe państewka, walczące między sobą o hegemonię⁸. Dynastia Shang jest też zwana dynastią Shang-Yin, od nazwy stolicy Yin, leżącego niedaleko obecnego miasta Anyang. Za jej czasów nastąpił rozwój kultury brązu. Powstał system państw-miast, z najsilniejszym Shang. Założycielem tej dynastii był dobry Tang, który obalił ostatniego, okrutnego i zdeprawowanego władcę Xia. W okresie panowania tej dynastii wynaleziono rydwany, arystokracja pełniła funkcję kapłanów, a władca był najwyższym kapłanem, co wiązało się z silnym kultem przodków, bo przodek władcy stawał się zarazem najwyższym bogiem Shangdi. Władca – Syn Nieba – rządzić miał światem na mocy mandatu danego mu przez nie. Pojawiła się też teza o bezosobowości wszechpotężnego Nieba. Obok tego występował także kult przyrody. W wyniku podbojów państwo Shang przekształciło szereg sąsiednich plemion w lenne państwa. Jednym z najsilniejszych lenników było państwo Zhou położone nad rzeką Wei, dopływem Żółtej Rzeki (obecnie prowincja Shaanxi), z siedzibą księcia w Hao (obok obecnego Xi'an). Pod koniec dynastii doszło do konfliktu między tyranem Zhouxin (1154-1121), ostatnim władcą Yin, a księciem państwa Zhou, określonym później jako Wenwang (Oświecony Król; 1231-1135) i uznawanym za założyciela następnej dynastii. Zhouxin okrutnie prześladował księcia, m.in. wiele lat więził go w wilgotnej celi. A podczas odbywania kary więzienia książę pracował nad księgą *Yijing*, w której uporządkował 64 heksagramy. W 1122 r. przed Chr. syn Wenwanga, zwany później Wuwangiem (Wojowniczym Królem) (1169-1116), ruszył z wojskiem przeciw

---

⁸ J. Duchniewski, F. Zapłata, *Chiny*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, red. R. Łukaszuk, L. Bieńkowski, t. 3, Lublin 1979, k. 161-162.

Zhouxinowi. W wyniku wielkiej bitwy na równinie Mu Wuwang pokonał go, rozpoczynając w ten sposób nową dynastię.

Po śmierci Wuwanga (1116 r. przed Chr.) w imieniu małoletniego następcy władzę sprawował jego stryj, młodszy brat Wuwanga i jego minister, znany powszechnie jako Zhougong (Książę Zhou), który również zajmował się sentencjami do linii heksametrów w *Yijing*. W czasie tej dynastii wprowadzono system studnia-pole, a władza – zwłaszcza pod koniec panowania dynastii – stała się bardzo ceremonialna (podobnie jak za czasów japońskiego szogunatu).

Dynastia Zhou dzieli się na Zachodnie Zhou (1122-770) ze stolicą Hao na zachodzie i Wschodnie Zhou (770-256 lub 222) ze stolicą w Luoyang na wschodzie, gdyż w 770 r. ówczesny władca przeniósł tam swoją siedzibę. Dodatkowo Wschodnie Zhou dzieli się na dwa okresy: Wiosny i Jesienie (Chunqiu) (722-481) i Wojujące Państwa (Zhanguo) (403-221) – nazwę zaczerpnięto z tytułu kronik opisujących tamten czas (autorem pierwszej z nich miał być podobno sam Konfucjusz). W czasie Wschodniego Zhou rozwinęła się kultura żelaza, władza centralna nie istniała, a każde małe państwo pragnęło opanować ziemie centralne wokół stolicy, dając prestiż i podstawę do roszczeń, zwłaszcza do tytułu królewskiego (*wang*). Stąd też wtedy powstała rdzenna nazwa Chin: Państwo Środka (Czunn Kuo). W okresie rządów tej dynastii pojawiła się też koncepcja monopolu (wynalazł ją Kuang Czung, minister w księstwie Ts'in), którą w pierwszej połowie VII wieku przed Chr. wprowadzono w formie monopolu państwowego na sól i żelazo, co miało doprowadzić księstwo do bogactwa. Produkty gór i morza zaczęto uważać za wyłączną własność władców i ich eksploatacja była zastrzeżona tylko dla nich. Pojawiła się także koncepcja planowania gospodarczego, np. w formie „maksymalnego wykorzystania ziemi” (*tsin-ti-li*), opracowanego na przełomie V i IV wieku przed Chr. przez filozofa Li K'uei. Ten sam myśliciel był autorem systemu regulacji rynku zbożowego, który opiera się na dokładnej kalkulacji dochodów i wydatków rodziny, przeciętnym niedoborze ziarna w latach nieurodzaju i nadwyżce w latach obfitości⁹.

---

⁹ J. Chmielewski, *Chiny przedwczorajsze...*, s. 8-9, 10. E. Wright, *Historia świata – starożytność*, t. 2, Warszawa 1993, s. 304.

Około 260 r. przed Chr. po setkach lat nieustannych walk pozostało w Chinach tylko 7 ze 170 walczących z sobą państwerek. Przewagę nad innymi pomniejszych państwami zdobyło państwo Ts'in (stąd pochodzi nazwa europejska Chin), zorganizowane na wzór wojskowy, a rządzone bezwzględnie. W 256 r. podbiło ono państwo Zhou, a w 246 r. jego władca książę Czeng przy udziale ministrów legistów rozpoczął podbój i zjednoczenie całych Chin. Zakończył je w 221 r. przed Chr. wraz z podbojem potężnego państwa Chu, leżącego w dorzeczu Jangcy. Zwycięski władca, Ts'in Shi Huangdi (221-210) ogłosił się pierwszym cesarzem Chin, rozpoczynając krótko trwającą, ale bardzo znaczącą w historii dynastię Ts'in (Qin; 221-206)¹⁰.

C. Dynastie cesarskie

Pierwszy Cesarz Ts'in, czyli Ts'in Shi Huangdi, panował zaledwie kilkanaście lat, a zapisał się jako rządca krwawy i despotyczny, nieznajdujący sympatii u żadnej z warstw społecznych. Jego urzędnicy palili m.in. konfucjańską literaturę, w swobodzie myślenia upatrując najprostszą drogę do anarchii. Według historyka Han Fei (Han Feizi), który za dynastii Han opisał rządy pierwszego cesarza, kanclerz Li Si (Li Sy; ścięty w 208 r. przed Chr. na placu targowym w Hienjangu w wyniku intryg dworskich) przekonywał władcę do tego działania takimi słowami: „Wasza Cesarska Mość dokonał wielkiego dzieła i położył zasługi, które przetrwają 10 tysięcy pokoleń, lecz tego głupi zwolennicy Konfucjusza zgoła nie pojmują. (...) Istnieją tacy, którzy nie biorą wzoru z czasów obecnych, ale badają dawne dzieje, by przyganić naszemu wiekowi oraz zwodzić na manowce lud czarnogłowy”. Z tego dzieła poznajemy także poglądy owego myśliciela i polityka (Li Si), reprezentującego szkołę legistów:

Mądry władca dba o to, by umysły jego poddanych nie błąkały się poza granicą zakreśloną przez prawo; by nie starali się oni czynić

¹⁰ Sy-ma Ts'ien, *Syn Smoka. Fragmenty zapisków historyka*, przekł. O. Wojtasiewicz, Czytelnik, Warszawa 2000, s. 17, 24, 29. Por. *Antologia literatury chińskiej*, oprac. A. Dębnicki, W. Jabłoński, O. Wojtasiewicz, Warszawa 1956, s. 24 nn.

więcej, niż tego wymaga od nich prawo, i by nie czynili niczego, co nie jest przez prawo nakazane. (...) W kraju mądrego władcy nie ma ksiąg ani zapisków historycznych, a prawo jest jedyną nauką. I nie mówi się o wzorach dawnych władców, lecz czyny urzędników bierze za wzór. (...) Są dwa sposoby, za pomocą których mądry władca kieruje swymi poddanymi i rządzi nimi. Te sposoby to kara i nagroda. A wówczas poddani będą lękali się kar lub korzystali z dobrodziejstw nagród. Gdy władca kieruje poddanymi za pomocą kar i nagród, poddani boją się jego majestatu, lecz garną się do tego, co przynosi korzyści. Natura ludzka zna uczucia miłości i nienawiści. Dlatego nagrody i kary mogą być stosowane¹¹.

Cesarz – inspirowany „mądrością” swego doradcy – kazał (jak mówią przekazy) zakopać żywcem 460 uczonych mężów i spalić wszystkie zapisane na bambusowych deszczułkach pisma filozoficzne i historyczne. Pozostawiono jedynie dotyczące inżynierii, medycyny i wróżbiarstwa. Oporni reformom byli znaczeni wypalaniem piętrem na twarzy, obcinano im nosy, nogi, jądra, a w końcu i głowy. Księstwo Ts’in znane było jednak z okrucieństwa już od dawna. Kroniki odnotowują, że gdy w 331 r. przed Chr. wzięło ono do niewoli armię księstwa Wei, ścięto wówczas 80 tysięcy głów, a w 318 r. przed Chr., rozbiwszy koalicję Wei, Han i Cza, ścięto 82 tysiące. Liczba mordowanych jeńców powiększała się w latach późniejszych. Gdy w 293 r. przed Chr. Ts’in zadało klęskę wojskom Han i Wei, głowy położyło aż 240 tysięcy ludzi, zaś po zwycięskiej walce z księstwem Cza w roku 260 przed Chr. ścięto ponad 400 tysięcy¹².

Przyczyną szybkiego wzrostu potęgi dynastii był m.in. rozwój prac irygacyjnych, prowadzonych na wielką skalę. Tradycje takich działań były bardzo dawne – już w V wieku przed Chr. księstwo Wu połączyło kanałem rzeki Huai i Jangcy, przedłużając go później aż do południowego Szantungu. Księstwo Ts’in do prac ziemnych wykorzystywało licznych skazanych na roboty przestępców oraz włóczęgów. Wojskowy sposób budowania państwa ułatwiło cesarzowi ujednoczenie

¹¹ M.J. Kunstler, *Pierwsze wieki cesarstwa chińskiego*, seria: Biblioteka Wiedzy Współczesnej. Omega, nr 219, Wiedza Powszechna, Warszawa 1972, s. 33-45.

¹² M. Landau, *Chiński żelbet*, „Wprost” 2005, nr 24, s. 84-85.

nie miar, wag i powstanie dróg potrzebnych do przemarszu wojsk. Dla zabezpieczenia się przed najazdem koczowniczych plemion z północy, Ts'in Shi Huangdi nakazał w 220 r. połączyć i przedłużyć istniejące mury obronne, wskutek czego powstał tzw. Wielki Mur – zwany naprawdę „Murem o Długości 10 000 li” (*li* to dawna jednostka długości wynosząca ok. 0,5 km) – liczący 2100 km (obecnie – po licznych rozbudowach i przedłużaniu liczy on ponad 6000 km). Do budowy muru zapędzono wieśniaków, więźniów i jeńców wojennych, a także wielu nieprawomyślnych intelektualistów. Analiza zaprawy używanej do budowy wskazuje na obecność składników przypominających kleik ryżowy (i okazuje się, że to niezwykle spoiwo przetrwało aż tak długo niewzruszone do naszych czasów). Ponad 300 tysięcy żołnierzy miało nadzorować prace i bronić północnej granicy nowo powstałego państwa¹³. Mur, w zależności od profilu terenu, do którego jest dostosowany, wyrastał od 3 do 10 m. Jego grubość, wynosząca u podstawy 7 m, zmniejsza się ku górze do 4-6 m, by mogło się na nim zmieścić 6 konnych żołnierzy lub 10 piechurów w szyku bojowym. Co kilkanaście kilometrów – maksymalnie 17,5 km – znajdują się wieże garnizonowe, w których rezydowały oddziały wojskowe stanowiące samowystarczalne jednostki¹⁴.

W 210 r. przed Chr. główny eunuch dworu, Czao Kao, zawiązał spisek przeciw cesarzowi, w wyniku którego Shi Huangdi został zamordowany wraz ze swymi poplecznikami, a władzę w imieniu spiskowców przejął młodszy syn cesarza (uczestnik spisku), który objął tron jako Drugi Cesarz (Er Shi Huangdi; 210-207 r. przed Chr.). Jego rządy okazały się jeszcze bardziej bezwzględne. Dokończył on budowę ogromnego grobowca (budowało go 700 tysięcy robotników) dla swego ojca, przypominającego podziemny pałac. W jego komnatach umieszczono marmurowe modele budowli, pawilonów, wież, kosztowne naczynia i szlachetne kamienie. Na suficie komory wykonano

¹³ B. Kozakiewicz, *Wielki Mur Chiński*, „Królowa Apostołów – Miejsca Święte” 2001, s. 27-28. Por. S. Melvin, *Komercja obala Wielki Mur*, „Herald Tribune”, 5 II 2002, cyt. za: „Forum” 2002, nr 20, s. 46-47.

¹⁴ Por. A. Krzemińska, *Cesarz wiecznie żywy*, „Polityka” 2003, nr 51-52, s. 122-125.

gwiazdne konstelacje, a na podłodze wyrzeźbiono geograficzną mapę Chin, na której rzeki kraju wypełniono płynną rtęcią, a specjalne urządzenia utrzymywały ją w ciągłym ruchu. Do lamp nalano tłuszczu wieloryba, co gwarantowało – jak wierzone – wieczny płomień. Opoдал 47-metrowego kopca grobowego znajduje się – odkryta w 1974 r. przez chińskich archeologów – w trzech jamach nekropolia z 7300 postaciami żołnierzy z terakoty. Z napisów wynika, że przy ich wykonaniu pracowało 85 rzemieślników mających do pomocy 1000 robotników. Terakotowych żołnierzy można podzielić według rodzajów broni: byli uzbrojeni w topory (*ge*), oszczepy (*mao*), trójzęby (*ji*) i halabardy (*pi*). Z tych grobowców wydobyto ogromne ilości broni, która zachowała swą przydatność do walki, przez wieki nie zardzewiała i nie została stępiona¹⁵. W 207 r. przed Chr. Drugi Cesarz został przez swych dawnych popleczników zmuszony do samobójstwa. Przywódca powstania antycesarskiego, chłop Lu Bang, został najpierw królem państwa Han (stąd nazwa nowej dynastii), a następnie w 202 r. zdobył stolicę państwa Qin i został przez generałów ogłoszony cesarzem, przyjmując imię Gao (202-195 r. przed Chr.), swoją stolicę założył w Chang'an (obecnie Xi'an).

Nowa dynastia Han (206 r. przed Chr. – 220 r. po Chr.), która w 206 r. obaliła reżim Ts'inów, zjednoczyła kraj pod swoim panowaniem. Ale zostało ono również przerwane na kilkanaście lat: przez uzurpatora Wang Manga, co było m.in. przyczyną podziału dynastii na okres Zachodniej Dynastii Han (206 r. przed Chr. – 6 r. po Chr.) ze stolicą w Ch'ang-anie oraz okres Wschodniej Dynastii Han (24-220) ze stolicą w Laojangu (od 25 r. Luoyang).

W 2 r. przed Chr. ówczesne Chiny zamieszkiwało ponad 57 mln ludzi, co wiadomo z regularnie przeprowadzanego liczenia poddanych (przykładowo Egipt za najpotężniejszego faraona Ramzesa II miał 7 mln mieszkańców). Władcy dynastii Han przywrócili do łask literaturę klasyczną, w tym konfucjańską. Za ich panowania powstał pierwszy system szkół publicznych i pojawiło się wiele wynalazków (np. papier, porcelana, taczki, kompas, sejsmograf). Nastąpił nawet roz-

---

¹⁵ Za: K. Gawlikowski, *W Państwie Środka...*, s. 64-65.

kwit kultury chińskiej i jej ujednoczenie w tak dużym zakresie, że stało się to podstawą narodowego pojmowania Chińczyków przez samych siebie – nazywają siebie „ludzie Han” (Han-ren), w przeciwieństwie do ujęcia państwowego, gdy określają siebie terminem „ludzie Państwa Środka” (Czunn Kuo-ren). Miała też wtedy miejsce ekspansja terytorialna: Han Wschodnie przyłączyło południe, aż po dzisiejszy Wietnam. W liście cesarza dynastii Han do władcy Hunów, z 52 r. po Chr., czytamy m.in.: „Han rządzi siłą i wiernością, stojąc nad wszystkimi państwami. Wszyscy, którzy żyją pod słońcem i księżycem, są sługami i służebnikami jego [cesarza chińskiego]. Wobec licznych narodów o różnych zwyczajach [cesarz] jest sprawiedliwy, nie odróżnia bliskich od dalekich; pokornych nagradza, sprzeciwiających się i podnoszących bunt karze”¹⁶.

W epoce Han znacznie rozwinięto koncepcję „mandatu Nieba”, która przybrała postać idei kosmicznej władzy cesarza. Cesarz, władca ludzi, poprzez zachowywanie ładu w świecie społecznym i odpowiednie ofiary, zachowywał równowagę Nieba i Ziemi (*yang* i *yin*), następstwo pór roku, ład Kosmosu. Ziemia, Niebo i Człowiek stanowiły w tej koncepcji triadę, nierozdzielną całość. Ale rolę kluczową odgrywał w niej człowiek, a pierwiastek ludzki kontrolował cesarz. Panowanie nad innymi ludami było uzasadnione ową koncepcją, a utrata przewagi podawała w wątpliwość dalszą legalność dynastii, objawiała bowiem słabość państwa¹⁷.

Doszło też wówczas do wprowadzenia w kraju buddyzmu, jako jedynego niechińskiego kierunku religijnego, który zyskał wielką popularność. W tym czasie powstał też Szlak Jedwabny, a wędrujące karawany połączyły Chiny z Zachodem. Inżynierowie cesarza Wu-Di przedłużyli Wielki Mur przez niegościnne tereny pustyni Gobi prawie o 500 km.

Po upadku dynastii Han – w wyniku powstania chłopskiego tzw. Żółtych Turbanów – nastąpił blisko czterechsetletni okres rozbiegania Chin na dynastie północne i południowe. W 220 r. abdykował Wei Jin –

¹⁶ Tamże, s. 65-66. Por. M.J. Kunstler, *Pierwsze wieki...*, s. 78-160.

¹⁷ G. Górski, S. Salmonowicz, *Historia ustrojów państw*, Wyd. Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2001, s. 220-224.

ostatni cesarz z dynastii Han. Początkowo, tj. do końca III wieku, trwał okres rozbicia na trzy królestwa: Wej, Szu i Wu, stąd ten okres w historii Chin określany bywa jako Epoka Trzech Królestw. Pomimo trwającego rozbicia w 555 r. powstał jednak dalszy, 450-kilometrowy odcinek Wielkiego Muru (symbolu siły i jedności państwa), przy którego budowie pracowało 1,8 mln robotników.

Ponowne zjednoczenie Chin dokonało się za przyczyną dynastii Tang (618-906), która uczyniła cesarstwo wielką potęgą. Był to okres głębokich reform wewnętrznych, przebudowy aparatu państwowego i nadanie mu kształtu, który przetrwał do XX wieku. Cesarze dążyli do zlikwidowania daleko idącej samodzielności niezliczonej ilości księstw feudalnych istniejących na obszarze cesarstwa. Miejsce lokalnych arystokratów zajęła grupa lojalnych urzędników cesarskich, podporządkowanych dyspozycjom ośrodka centralnego. Narzędziem skutecznego weryfikowania kandydatów na urzędników stały się wówczas egzaminy państwowe. Do 9 głównych urzędów należeli: 3 książęta (*san-kung*), stanowiący doradcą ścisłą Radę Cesarską i noszący tytuł trzech nauczycieli cesarskich (*san-shih*), oraz 6 ministrów (*liu-pu*). Faktyczny zarząd nad sprawami państwa przejęły tzw. 3 urzędy: ministrowie (*shang-shu-sheng*), kancelaria państwowa (*men-hsia-sheng*) oraz sekretariat państwa (*chung-shu-sheng*). Ważną rolę pełniła też Rada Cenzorów, której zadaniem było badanie urzędników państwowych pod kątem ich moralnej predyspozycji do funkcji, z punktu widzenia wskazań nauki konfucjańskiej. Kształceniem fachowych i moralnie zweryfikowanych kadr dla administracji państwowej zajmowała się akademia cesarska. Państwo podzielono na departamenty (*chou*), a było ich około 300, z których każdy dzielił się na 5 okręgów (*hsien*). Najniższym szczeblem zarządu państwa na poziomie wiejskim był system *li-chia*, czyli zgrupowanie rodzin wiejskich w liczbie 110 (w tym 10 rodzin wiejskiej elity) i przydzielaniu na rok (rotacyjnie pomiędzy przedstawiciele 10 rodzin elitarnych) swoistego przewodnictwa tak utworzonej wspólnoty. Rodzina panująca odpowiadała za pobór podatków na rzecz państwa i zapewniała realizację odpowiednich świadczeń w ramach robót publicznych. Podział ten, oparty na naturalnych wspólnotach wiejskich, zastąpiono później systemem *pao-chia*, który był sztucznym tworem administracyjnym, obejmującym

1000 rodzin podzielonych na 10 bloków wyższych, a te na kolejne bloki (każdy blok wyższy miał 100 bloków)¹⁸.

Ten tzw. złoty okres cywilizacji chińskiej był kształtowany w konfrontacji z kulturą islamu, wpływami indyjskimi i irańskimi oraz nestoriańskim chrześcijaństwem. Nastąpiła także wówczas ekspansja terytorialna poza tradycyjnie zajmowany dotąd obszar państwa. Państwo Środka sięgało wtedy od Bajkału do Korei. A rzekę Jangcy patrolowały okręty z kołami łopatomymi.

Po kolejnym prawie 60-letnim okresie rozbitcia kraju na małe państewka i krótkotrwałe dynastie, pomyślnie zakończoną misję zjednoczenia kraju podjął wódz, który zapoczątkował dynastię Song (960-1279), podzieloną na początku XII wieku przez wtargnięcie obcych plemion na tereny północne (stąd podział na Północne i Południowe Dynastie Song). Cesarze dynastii Song byli mecenasami literatury, nauki i sztuki. W działaniu tym szukali ucieczki od klęsk i upokorzeń politycznych. Już na początku XI wieku zostali zmuszeni do ponizającego płacenia rocznej daniny tunguskim Kitanom, którzy usadowili się w Chinach Północnych. A stolicę cesarstwa przenosili parokrotnie, coraz bardziej na południe, aż do nadmorskiego miasta Hang-czou. Ich panowanie zakończył atak armii mongolskiej Kubilaj-chana (Chubilaj-chana, wnuka Czyngis-chana), który zmusił ostatniego cesarza dynastii i jego żołnierzy do schronienia się na okręty. I cała ta flota została rozgromiona przez Mongołów, a cesarz i wierni mu żołnierze zginęli w falach morza¹⁹.

Przez następne stulecia Chiny znajdowały się pod panowaniem plemion mongolskich, które stworzyły dynastię Yuan (1279-1368). Pozostawała ona pod urokiem kultury chińskiej, chociaż Chiny były tylko częścią olbrzymiego imperium mongolskiego, sięgającego od Pacyfiku po Dniepr. Najeźdźcy pozostawili jednak zasadnicze instytucje administracyjne bez większych zmian. Oddzielili natomiast administrację cywilną od wojskowej, której kontrolę przejęli całkowicie. W cywilnej administracji wprowadzono swoisty dualizm: stanowiska kierownicze obsadzali Mongołowie, a pozostałe – Chińczycy. A w celu

¹⁸ J. Chmielewski, *Chiny przedwczorajsze...*, s. 17.

¹⁹ G. Górski, S. Salmonowicz, *Historia ustrojów...*, s. 223-224.

lepszej kontroli państwa wprowadzono nową jednostkę podziału administracyjnego, którą nazwano *sheng* (prowincja)²⁰.

Za rządów cesarzy mongolskich Chiny nawiązały bliższe kontakty z Europą. Szczególnie sławny stał się Wenecjanin Marco Polo, który przebywał w Chinach prawie 20 lat za czasów Kubilajaja, założyciela dynastii.

Rodzima dynastia Ming, która przejęła władzę w latach 1368-1644, okazała się zaledwie chwilowym powrotem Chin do całkowitej samodzielności. Założył ją patriotyczny mnich buddyjski, Czu Juan-czang, który zorganizował narodowy ruch oporu przeciw Mongołom i głosił renesans ducha chińskiego. Przyjął cesarski tytuł Hung Wu, a swą władzę rozciągnął aż do Korei i wysp Riukiu. Jego zwierzchnictwo uznała też Birma i inne dalej położone państwa lenne. Zwierzchnictwo Chin, we wczesnym okresie dynastii Ming, uznali dobrowolnie także cesarze Japonii.

Dynastia ta dążyła do odrodzenia ducha kultury chińskiej. Hung Wu ogłosił kodeks praw, przywrócił tradycyjną organizację biurokracyjną cesarstwa i wzmocnił pozycję mandarynów, wznawiając system egzaminów cesarskich. Jego następca, Jung Lo (1403-1424) odbudował Pekin (nadał mu dzisiejszą postać), stworzył olbrzymią encyklopedię (*Jung Lo Ta Tien*), a jego admirał Czeng Ho poprowadził flotę 65 okrętów na Ocean Indyjski aż do wybrzeży arabskich²¹. Chiny stały się w tym czasie gospodarczą potęgą. Rzemieślnicy odkryli sposób produkcji niezwykle misternej porcelany, pokrytej cienką glazurą. Chińskie statki żeglowały do Japonii, po Zatoce Perskiej i południowym Pacyfiku. W portach chińskich pojawiły się okręty portugalskie, a później też holenderskie i angielskie. W połowie XVI wieku Portugalczycy osiedlili się na ziemi chińskiej w Makau (które do dziś traktowane jest jako ich kolonia). A Europę podbił nowy napój z Chin – herbata. Dynastia Ming wzmocniła Wielki Mur, przebudowała wiele

---

²⁰ Szang Jue, *Dzieje Chin*, Warszawa 1960, s. 428-429; A. Davidson, *Stara Afryka na nowo odkryta*, Warszawa 1961, s. 147-150.

²¹ Por. W. Komorowski, *Daleki Wschód w międzynarodowej polityce gospodarczej*, Wyd. Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1931, s. 38 nn; W. Jabłoński, *Rozwój i drogi dziejopisarstwa chińskiego*, „Przegląd Współczesny” 1935, nr 162, s. 34-42.

jego odcinków i dodała mu ponad 1000 km długości. W 1628 r. wybuchło powstanie chłopskie, stłumione przez wezwanych na pomoc Mandżurów, którzy zawładnęli Chinami i założyli kolejną dynastię. A w 1644 r. ostatni cesarz dynastii Ming popełnił samobójstwo w swoim pałacu²².

Ponowne zagarnięcie władzy przez Mandżurów dało panowanie w Chinach ich dynastii Ts'ing (Qing) aż do roku 1911, czyli do upadku cesarstwa. Okres ten charakteryzuje się napływem Europejczyków (Rosjan, Holendrów, Portugalczyków, Anglików i Francuzów), a także katolickich misjonarzy, głównie jezuitów.

Rozwijający się handel herbatą, jedwabiem i przyprawami (w 1823 r. samej herbaty importowano za 30 mln funtów) przynosił ujemne saldo w brytyjskim handlu międzynarodowym. Stąd stratedzy z Kompanii Wschodnioindyjskiej zdecydowali się – poprzez prywatnych kupców – na zorganizowany masowy eksport opium, pochodzącego z plantacji w Bengalu (ponad 2300 ton w 1893 r.) do Chin. Handel opium miał wyrównać bilans płatniczy, a jednocześnie uzależnić dużą część społeczeństwa, które miało stać się łupem kolonialnym. W ciągu 16 lat, od 1818 do 1833 r., udział opium podskoczył z 17 do 50% globalnej sumy eksportu brytyjskiego do Chin. To musiało zaniepokoić władzę chińską. W 1838 r. specjalny komisarz cesarski Lin Zexu rozkazał zniszczyć w pobliżu Kantonu 1400 ton opium, które Anglicy zgromadzili i uważali za własność Korony Brytyjskiej. Flota brytyjska skorzystała z tego wydarzenia jako pretekstu do zbombardowania chińskich fortyfikacji u ujścia Perłowej Rzeki w pobliżu Kantonu i wpłynięcia do Szanghaju, rozpoczynając w ten sposób pierwszą wojnę opiumową, zakończoną w 1842 r. haniebnym dla Chin traktatem pokojowym (musiały zapłacić odszkodowanie wojenne, przekazać Hongkong Anglikom, a porty w Kantonie, Szanghaju, Xiamen, Ningbo i Fuzhou traktować odtąd jako „porty traktatowe” – otwarte dla cudzoziemców). Ale w 1856 r. żołnierze chińscy przechwycili statek przemycający opium, co stało się pretekstem do kolejnej kampanii wojsk

---

²² K. Madhava Panikkar, *Azja a dominacja Zachodu 1498-1945. Epoka Vasco da Gamy w dziejach Azji*, tłum. K. Kęplisz, PWN, Warszawa 1972, s. 113-130, 154-184.

angielskich i francuskich, które w 1860 r. w sile 20 tysięcy żołnierzy wylądowały w portowym mieście Tianjin (Tencin) i pomaszerowały na Pekin, który zdobyto, m.in. pałac Pałac Letni. Wraz z nim spłonęły bogate zbiory cesarskiej biblioteki. Cesarz Wenzong został wypędzony do swego pałacu w mieście Chengde. W myśl podpisanego wówczas traktatu pokojowego Anglicy otrzymali półwysep Kowloon (Koulun) leżący naprzeciw Hongkongu, port Tianjin otwarto dla cudzoziemców, rzeka Jangcy stała się dostępna dla statków europejskich, a cudzoziemcy mogli kupować ziemię w Chinach i otrzymali eksterytorialność prawną na ich terytorium. W praktyce łączyło się to z szeregiem kolejnych upokorzeń, gdy np. nad bramą wiodącą do międzynarodowej enklawy w Szanghaju umieszczono napis: „Psom i Chińczykom wstęp wzbroniony”²³. Choć Chiny nigdy nie zostały formalnie skolonizowane, dużą część kraju podzielono na strefy wpływów mocarstw, które bez kłopotów mogły prowadzić na tych terenach politykę szkodzącą chińskim gospodarczym interesom.

Jednocześnie powstawały tajne stowarzyszenia, których celem było wypędzenie „zamorskich diabłów” i obalenie mandzurskiej dynastii, którą obwiniano za nieszczęścia Chin. Najgwałtowniejszą reakcją na konsekwencje działań kolonizacyjnych było powstanie taipingów (Taiping – Wielki Pokój) w latach 1850-1864. Jego przywódca, Hong Xiu-qian, który nie przeszedł przez sito egzaminów cesarskich, nawrócił się na chrześcijaństwo. Uważany za młodszego, ale bardziej zasłużonego brata Jezusa, jako Syn Boży, nowy Mesjasz, założyciel kościoła zwanego Towarzystwem Najwyższego, rościł sobie prawo do rządzenia światem jako Król Niebios. Domagał się dla siebie i swego syna czci boskiej. W obwieszczeniu z 1860 r. Hong stwierdzał: „Ojciec i Starszy Brat [Jezus] zstąpili na ziemię, ustanawiając tam królestwo niebieskie, i wybrali mnie i młodszego Pana [syna Honga], abyśmy porządkowali sprawy należące do tego świata. Ojciec, Syn i Wnuk razem są Panem Nowego Nieba”²⁴. W swej nauce łączył fanatyzm chrześcijański i nacjonalizm antymandzurski, głosił bowiem jednocze-

²³ Hail, *Tseng Kuo-fan and the Taiping Rebellion*, Yale Historical Publications XVIII, ed. New Haven and London 1891, s. 93.

²⁴ Por. E. Hake, *Events in the Taiping Rebellion*, ed. Allen, London 1891, s. 12 nn.

śnie powrót do tradycyjnych wartości chińskich. Taipingowie odbierali ziemię bogatym właścicielom, a rozdawali ją biednym i bezrolnym chłopom, zakazali nieludzkiej praktyki krępowania stóp kobiecych (zgodnie z modą i chińskim ideałem piękna w ten okrutny sposób dążono do nadania im możliwie najmniejszych rozmiarów, by przypominały kształtem księżyc lub lilie), domagali się równych praw dla kobiet „bosonogich” (chłopek), jak i tych z zamożniejszych domów; zwalczano prywatną własność i handel. Buntownicy przenieśli się z prowincji Kuangtung i Kuangsi do Honanu, atakowali miasta leżące wzdłuż rzeki Siang, zajęli miasta Wuhanu (Hankou, Wuczang i Hanjang). W 1853 r. zdobyli Nankin, stolicę Południa, gdzie Król Niebios założył swoją rezydencję i rządził z niej przez prawie 10 lat. Powstanie zostało stłumione połączonymi siłami chińsko-kolonialnymi. Nankin odbito w 1864 r., a Król Niebios popełnił samobójstwo. Jego syn został chwilowo obwołany cesarzem, ale już w lipcu tegoż roku został ujęty i stracony²⁵.

W latach 1894-1895 wybuchła dodatkowo wojna japońsko-chińska, której skutkiem był podział Chin na strefy wpływów obcych mocarstw, co w konsekwencji doprowadziło do powstania kraju półkolonialnego. Nieudolny rząd chiński musiał się pogodzić z utratą Annamu (Północny Wietnam) na rzecz Francji, okupacją Mandzurii przez Rosjan i założeniem w 1899 r. niemieckiego osiedla nad Morzem Żółtym²⁶.

W 1900 r. wybuchło powstanie bokserów, zapoczątkowane przez tajne stowarzyszenie bokserów (*yihe tuan*), skierowane zarówno przeciw znienawidzonej cesarzowej Cixi, która musiała się ratować ucieczką do Xi'an, jak i przeciw cudzoziemcom. Powstańcy zajęli dzielnicę obcokrajowców i ambasad w Pekinie. Zryw ten trwał 55 dni, a zakończył się atakiem połączonych sił kolonialnych, którym tym razem przewodzili Niemcy. W ramach odszkodowań Chiny musiały zrzec się na rzecz krajów kolonialnych wszystkich dochodów z cel i podatków na wiele lat naprzód. Państwo chińskie straciło swe mocne dotąd podsta-

---

²⁵ W. Wright, *Historia świata – ostatnie 500 lat*, Warszawa 1992, s. 248-249, 547; J.K. Fairbank, *Historia Chin*, Gdańsk 1996, s. 201 nn.

²⁶ G. Simon, *Historia i kultura*, [w:] *Chiny*, red. C. Magiera, tłum. P. Cieśla, Wyd. GeoCenter International, Warszawa 1995, s. 24-26.

wy finansowe. Kraje Zachodu zaczęły swobodną ekonomiczną, polityczną i kulturalną penetrację cesarstwa²⁷.

D. Republika

Już w 1905 r. założono w Tokio Zjednoczoną Ligę Chińską (*Zhong-guo tongmenhui*), poprzedniczkę Kuomintangu (Partii Narodowej). Intelktualnym przywódcą obu organizacji był Sun Jatsen (Sun Zhong-shan, 1866-1925), lekarz po studiach na Zachodzie, republikański reformator i nacjonalista pochodzący z Kantonu, uznany później za ojca współczesnych Chin. Jego program modernizacji Chin, zwany Trzy Zasady Ludu (*san min zhuyi*), stał się manifestem rewolucji w 1911 r. Bezpośrednią przyczyną jej wybuchu 10 października 1911 r. była próba budowy linii kolejowej, która miała przebiegać przez żyzną Czerwoną Dolinę w prowincji Sichuan. Już w maju 1911 r. wybuchły pierwsze strajki i zamieszki w Sichuan, a następnie 10 października tegoż roku w Wuhan zbuntowało się wojsko. Po owym buncie z dniem 1 stycznia 1912 r. zawodowi agitatorzy proklamowali w Nankinie Republikę Chińską z Sun Jatsenem jako tymczasowym prezydentem²⁸. W lutym zaś ostatni cesarz Qing – Pu Yi – abdykował.

W tym samym miesiącu Sun Jatsen oddał władzę prezydencką generałowi Yuan Shikaiowi, najsilniejszemu z dowódców wojskowych, co miało zapobiec zagrażającej krajowi wojnie domowej. W 1915 r. doszło do próby restauracji cesarstwa, co udało się na krótko po śmierci generała (w 1916 r.). Z drugiej zaś strony wśród studentów zaczęto tworzyć stowarzyszenia, popierające Ruch Odnowy – organizację, która przekształciła się w Ruch Czwartego Maja (*wusi yundong*). Nazwę swą ów ruch zawdzięczał patriotycznej demonstracji, która miała miejsce na pekińskim Placu Tiananmen 4 maja 1919 r., przeciw propozycjom płynącym z Wersalu, by należąca do Niemiec enklawa na terytorium Chin przekazać Japonii. W krótkim czasie całe Chiny poparły ów protest.

---

²⁷ A. Puławski, *Historia nowożytna Chin*, Warszawa 1979, s. 548, 578-580.

²⁸ J.K. Fairbank, *Historia...*, s. 231-235.

Ruch Czwartego Maja odzwierciedlał sprzeczności obecne w poglądach postępowych republikanów: zafascynowanych ideałami rewolucji francuskiej i amerykańskiej (wolność, równość, braterstwo, samostanowienie wszystkich narodów, prymat nauki), a jednocześnie występowanie przeciw obcym, wykorzystującym ludność chińską, praktykującym rasizm, wojskowym, kupcom i zagranicznym misjonarzom.

Okres istnienia Republiki Chińskiej (1912-1949) z jednej strony przyniósł więc w sferze kultury napływ obcych treści i dóbr, idei i zwyczajów, bardziej dostępnych niż kiedykolwiek indziej w całej historii, lecz z drugiej zaznaczył się silnym rządem militarystów, którzy destabilizowali wieś, podczas gdy w portach traktatowych nadal decydującą rolę w gospodarce i administracji przypisywano obcokrajowcom. Budziło to z konieczności nastroje nacjonalistyczno-rewolucyjne, skierowane przeciwko obcemu imperializmowi²⁹.

W 1919 r. Sun Jatsen założył Kuomintang, który po jego śmierci (1925) rozpadł się na kilka frakcji. W 1921 r. powstała w Szanghaju Partia Komunistyczna, prowadzona wówczas przez Li Dazhao i Chen Duxiu. Od samego początku istnienia partii działał w niej również Mao Tse-tung (Mao Zedong).

W czasie drugiego okresu republiki (1928-1936) dominującą rolę odgrywał Czang Kaj-szek (1887-1975), zawodowy wojskowy, który po dwóch udanych kampaniach (1926 i 1928) zdołał zakończyć walki prowadzone między sobą przez prowincjonalnych generałów. Stolicę przeniesiono do Nankinu (Nanjing), a Czang Kaj-szeka mianowano prezydentem z pełnią władzy dyktatorskiej.

W 1931 r. Japonia dokonała inwazji na Mandzurię, zajmując wschodnią część Chin i dochodząc na południu w pobliże Szanghaju. Japończycy blokowali też miasta Wenzhou aż do wyspy Hainan, czego celem było przerwanie morskiego handlu chińskiego z zagranicą. Na okupowanych terenach rozpoczęto ponadto politykę terroru, co kosztowało życie wielu milionów Chińczyków.

---

²⁹ G. Simon, *Historia i kultura...*, s. 26-28.

Tymczasem Czang Kaj-szek zaniebując przeciwstawianie się japońskiej agresji, zaczął atakować zbrojne siły komunistów. W samym tylko kwietniu 1927 r. w Szanghaju zabito ponad 30 tysięcy robotników. W latach 1933-1934 Czang Kaj-szek ze swymi niemieckimi doradcami wojskowymi poprowadził armię 800 tysięcy żołnierzy na główny ośrodek rewolucji w prowincji Hunan. Armia Czerwona przerwała jednak ów pierścień i 100 tysięcy żołnierzy rozpoczęło sławny Długi Marsz. Pokonali oni w trudnych warunkach 12 tysięcy km drogi, najpierw na południe do granicy z Tybetem, a następnie z powrotem na północ, by w październiku 1936 r. dotrzeć do miejscowości Yan'an w północnej części prowincji Shaanxi, gdzie pozostałych przy życiu 10 tysięcy żołnierzy ukryło się w lessowych pieczarach, tworząc w ten sposób nową bazę komunistów.

W Yan'an i okolicy chińscy komuniści stworzyli rodzaj komuny wiejskiej z własną władzą administracyjną i wojskiem. Czang Kaj-szek nie atakował ich, gdyż w grudniu 1936 r. został zmuszony, by stworzyć wspólny front przeciw japońskim okupantom. Komunistów reprezentował Czou Enlaj (Zhou Enlai, 1898-1976), a centrum znajdowało się w mieście Chongqing. Po kapitulacji Japonii w 1945 r. wojna domowa wybuchła jednak na nowo. Trwała jeszcze 4 lata, aż do czasu, gdy pod koniec 1949 r. Czang Kaj-szek wraz ze swoimi zwolennikami uciekł na Tajwan³⁰.

Dnia 1 października 1949 r. z placu Bramy Niebiańskiego Spokoju (Tiananmen; zwany zwykle Placem Niebiańskiego Spokoju) w Pekinie powstanie Chińskiej Republiki Ludowej proklamował Mao Tse-tung. Zamknięty został w ten sposób krótki – w długiej historii cywilizacji chińskiej – okres republikański, rozpoczął się okres Chin komunistycznych.